

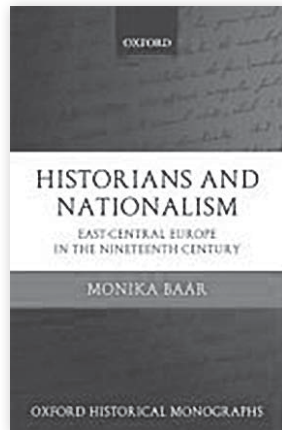
KRITIKA

VARGA-KUNA BÁLINT

Felhelyezni Közép-Európát a historiográfia térképére

Monika Baár: *Historians and Nationalism.
East-Central Europe in the Nineteenth Century.*
Oxford University Press, Oxford, 2010.

A standard európai historiográfiai történetek rendszeresen csak a „nagy” nemzetek történetírására koncentrálnak. Michelet, Ranke, Macaulay minden historiográfiai referenciamunkában megtalálhatóak, de hogy mi történt a közép-európai térség történettudományaiban, az rendszeresen hiányzik ezekből az összefoglaló művekből. A közép-európai nemzeti történettudományok persze úgy-ahogy megpróbálták saját elődeiket behelyezni az európai folyamatokba, de ez egyrészt megkérdőjelezhető eredménnyel zárult (gondoljunk például a magyar történetírás újabb kori történetének gyakorlatilag meg nem írt voltára), ill. megmaradtak nemzeti keretek között, azaz regionális összevetésre eddig senki sem vállalkozott. Ennek a hiánynak tehát az lett a folyománya, hogy a közép-európai történettudomány története nem került fel az európai historiográfia térképére, amikor pedig néhány elszórt referencia képében mégis megjelent a térség, akkor azok általában csak az elmaradottságról, a nyugati minták kritika nélküli átvételéről, ill. a régió történészeinek durva nacionalizmusáról szóltak.

Ezt az állapotot elégelte meg Baár Mónika, aki *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century* címmel írt monográfiát a 19. századi közép-európai történettudományról öt kimagasló történész életműve alapján. Baár Mónika az ELTE-n, Central European Universityn, a londoni School of Slavonic and East European Studies-on tanult, és Oxfordban doktorált. Kutatott Londonban, Marburgban, Edinburghben, Canberrában, Berlinben, Asconában, Szófiában, jelenleg a Groningeni Egyetem oktatója. A *Historians and Nationalism* a 2003-ban Oxfordban megvédett doktori disszertációján alapul.

A könyv öt közép-európai történész: a lengyel Joachim Lelewel (1786–1861), a litván Simonas Daukantas (1793–1864), a cseh František Palacký (1798–1876), a magyar Horváth Mihály (1804–1878) és a román Mihail Kogălniceanu (1818–1891) életművét veti össze és helyezi európai kontextusba. Mind az öt tudós kiemelkedő szerepet játszott saját nemzeti mesternarratívájának a megteremtésében, így évtizedekre meghatározták az adott nemzeti közösség elképzelését a múlttól. Emellett Daukantas kivételével mindannyian aktív politikai szerepet is vállaltak: Horváth miniszter volt 1848-ban, Palacký évtizedekig a cseh parlament tagja volt, és a cseh nemzet atyjának tekintették, Lelewel az 1830-as felkelésben játszott fontos szerepet, Kogălniceanu pedig a dunai fejedelemségek egyesítését mozdította elő, majd lett Románia miniszterelnöke. További hasonlóság közöttük, hogy mindnyájan a romantika és a liberalizmus hatása alatt alkottak, bár Daukantas ismét részleges kivételt képez, mivel ő még a felvilágosodás népszerű polihisztorainak sorába is beleillik.

Az öt történész összehasonlítása tehát adja magát, mivel az öt vizsgált szerző nagyjából lefedi Közép-Európát. A korszakban hasonló hatású szlovák és ukrán történészek nem működtek, ezért csupán a horvát és a szlovén historiográfia mellőzése tűnik fel. Ugyan mindenképpen érdekes lett volna a két délszláv történeti hagyománynak a beemelése, de a könyv állításain valószínűleg érdemben nem változtattak volna, hiszen a szlovén és a horvát szerzők is hasonló szellemi környezetből indulva hasonló problémákra keresték meg saját nemzeti válaszukat.

Baár könyvének legfontosabb állítása az, hogy a közép-európai történészek nyugati kollégáikhoz nagyon hasonló módon írták meg nemzetük történetét. Ehhez a szerző először rekonstruálja a vizsgált történészek szellemi hátterét: a bevezető, a szerzők életrajzát röviden közlő fejezet után a romantikus történetírás és a nemzetépítés kapcsolatáról szól, ezt követően a történettudomány európai szintű intézményesülését és

professzionalizációját vizsgálja, majd a felvilágosodásról (és különösen annak a skót, ill. a göttingeni iskoláiról), Herderről, és a francia liberalizmusról ejt szót. Ezen fejezetek közül az utolsó, ami a nemzeti nyelvek szerepét vizsgálja, már átvezetést jelent a könyv második részébe. Ezek alapján Baár nyilvánvalóvá teszi, hogy a vizsgált történészek tökéletesen tisztában voltak koruk legfrissebb szellemi irányzataival, és amint azt a következő fejezetek bizonyítják, az általuk jegyzett munkák egyáltalán nem maradtak el a „centrum” országainak történetírói színvonalától.

A könyv gerincét kitevő fejezetek tematikusan mutatják be a történészek munkáit. Elsőként a „nemzeti régiségekről”, azaz a nemzetek eredetéről és kereszténység előtti történetéről esik szó. Ezt követi a középkor megjelenítésének vizsgálata, majd Baár azt a kérdést teszi fel, hogyan konstruálták meg a kötet főszereplői nemzetük aranykorát. Végül a könyv a többi (általában szomszédos) nép ábrázolását, a nemzetből kizárandó kisebbségeket, ill. a szerzők nemzeteinek Európában elfoglalt helyét teszi vizsgálat tárgyává.

Baár számtalan példával, meggyőző érveléssel bizonyítja, hogy a tárgyalt szerzők jól illeszkednek a 19. század derekának össz-európai liberális-romantikus világába. Ezáltal vissza tudja utasítani azokat a nézeteiket, hogy a közép-európai történettudomány a „centrum” alacsonyabb szintű utánzása lenne. Jó példa erre a 20. század tapasztalatainak visszavetítése: számos nyugat-európai történész anakronisztikusan kezeli a közép-európai historiográfiákat, amikor ellenségképeket konstruálnak műveikben, pedig a brit, francia és német történészek is ugyanúgy elhárították népeiket a szomszédoktól, sőt gyakran dolgoztak az „örök ellenség” toposzával is. Sőt, a könyvben tárgyalt történészek igenis képesek voltak a nemzeti sémákon túlmenő következtetéseket is levonni, ahogy azt pl. Palacký és Horváth II. József iránt mutatott szimpátiája illusztrálja.

A könyv további erénye, hogy az összehasonlító módszer használata, ill. a szerző széles körű nyelvi kompetenciáinak köszönhetően az átfogó forrásbázis feldolgozása miatt elkerüli a homogenizálást. Így kiderül, hogy a tárgyalt történészek – a korszellem, hasonló műveltségük, és kihívásaik miatt – ugyan strukturálisan megegyező műveket alkotnak, ezek azonban számos fontos részletben eltértek egymástól. Így pl. az Oroszországhoz való viszony a lengyel és a magyar historiográfiában negatív, a litván Daukantas viszont a cárok lengyel-ellenes politikája miatt pozitívan értékeli az orosz uralmat. A román historiográfiában a török függéstől való megszabadulás miatt Oroszország képe kezdetben

pozitív, majd ez az ország fokozatos nyugatra fordulása miatt egyre sötétebbre változik, míg Palacký éppen ellentétes utat járt be: ahogy egyre inkább kiábrándult Bécsből, úgy fordult egyre jobban a pánszláv eszmék felé, és találta Oroszországot egyre vonzóbbnak.

Baár könyve tehát abba a friss historiográfiai irányba illeszkedik bele, ami nemcsak elveti a közép-európai térség elmaradott voltáról szóló tézist, hanem éppen ellenkezőleg, a közép- és a nyugat-európai régió közötti strukturális hasonlóságokat emeli ki.¹ Ez a trend az egész modernizációs diskurzust kérdőjelezi meg, elutasítva a modernizációs lejtőt, ahol a „centrum” országain kívül mindenki csak a passzív befogadó szerepét játszhatja. Ugyanakkor Baár nem vállalkozik arra – és a historiográfia kutatójaként ezt nem is lehet neki felróni – hogy a vizsgált történészek társadalmi hatását, azaz a közgondolkodásra gyakorolt befolyását is részletesen megvizsgálja. A recepció ugyanis gyaníthatóan már jelentősen más minták mentén zajlott le a „nyugati centrumban” és a közép-európai térségben, aminek egyszerűen az írásbeliség, az iskolázottság és az írott kultúra mennyiségének radikálisan eltérő állapota volt az oka. Tehát hiába alkottak Baár könyvének főszereplői nyugati kortársaikhoz hasonló szellemű és szintű műveket, ha azokat egy jelentősen kisebb közönség olvasta – erre a legjobb példa a saját korában szinte ismeretlen Daukantas, akinek még azt sem sikerült elérnie, hogy művei életében megjelenjenek. A recepció azonban már bizonyára túlfeszítette volna a *Historians and Nationalism* kereteit.

Baár könyve angol nyelven jelenleg az egyetlen olyan komolyan vehető munka, ami a 19. századi közép-európai historiográfiával foglalkozik. Csak remélni lehet, hogy megállapításai bekerülnek az európai történelemtudomány történetével foglalkozó szakmunkákba, és több hasonló művet inspirálnak majd, ezáltal pedig Közép-Európa felkerülhet a historiográfia európai térképére.

¹ Csak egy példa erre a trendre: Keller Márkusnak az egészen más forrásbázison és módszertanon alapuló, ráadásul a Baár könyvében tárgyalt időszak után következő évtizedeket feldolgozó könyve is ugyanerre az eredményre jut. Ld.: Keller Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban.* Budapest, L’Harmattan – 1956-os Intézet, 2010.